

Bólya, az idők sodrában

Oláh-Gál Róbert

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár,
Csíkszeredai Főiskola¹

Abstract

Bólya (in Romanian Buia) is a small village in the Sibiu county (Romania), where the mathematician Farkas Bolyai (1775–1856), father of the famous mathematician János Bolyai (1802–1860) was born. In the paper the historical monuments of this village are presented.

Bólya, a ma Szeben megyei kis falu, a Bolyai család ősi fészke, Bolyai János tavaly ünneplelt születésének 200. évfordulója alkalmával került a érdeklődés homlokterébe, idén azzal, hogy felavatták Bolyai János mellszobrát. Kevesen tudják a Bolyai család és Bólya falú dicső múltját, mert Bólyában minden talpalatnyi föld történelem. Ezt igazolandó, most a család és falu 700 éves történelméből csak két olyan dologra hívnám fel az olvasók figyelmét, amelynek ma is tárgyi emlékei maradtak. És ezek a tárgyi emlékek félredobott „hulladéknak” tekintett dolgok. Az egyik egy nyitott tömegsír, a másik Perneszey Erzsébet, fejedelmi főnemes 1639-béli síkköve.

Azért is érdekes mind a kettő, mert össze tudom hasonlítani, e két tárgy jelenét és múltját. A Bolyai Gergely, általam megtalált, 1886-beli kéziratában is már említi mindkét dolgot. Az első, egy Bólyában szabad prédává vált tömegsír. Ez a kastély romjaihoz vezető út meghosszabbításában, az erdei út jobb oldalán egy odúszerű részben látható. (lásd a fényképet)

Íme mit ír róla Bolyai Gergely, a nagy matematikus féltestvére, a Bólya völgyi ős törzsökös magyar családok története c. kéziratában:

„A kastély előtti domb lejtője alsó szélén a följáró úttól balra egy mélyedés van, mely alatt ugyan sok ember csont van. A kapun alól néhány ölnyire a följáró útból a 1860-as években egy nagy zápor egy ép koponyát mosott ki, melyet egy orvos, tatár koponyának lenni állított. – Ezek az emlékek csalhatatlan jelei annak,

¹ Email: olahgal@topnet.ro

hogy egykor itt véres ostromok voltak, – azt mutatják a bástyák falaiba vakolt gömb alakú kövek, melyek az ágyú golyók helyeit jelzik – a történelem mind ezekről nem emlékszik, pedig török, tatár, Bástia dúlásaikkal ki nem kerülhetett, arra mutatnak e néma jelek. Balassa tanácsából se kellett volna Boliját újból renoválni, Körözsínének se fizetett volna Báthori István 1000 forint. Szilvási és neje se említették volna a Toldi² Györggyeli compositioban³, hogy nagyon ruinált⁴ állapotban szerezték vissza, s a renovatioval 1000 forintot megtérítésére kötelezik Toldit – ha többszöri ostromok által össze nem romboltatott volna. „

Ami számomra meglepő, hogy 143 év leforgása alatt senki és semmilyen intézmény sem volt képes arra, hogy ezt a tömegsírt feltárja, azonosítsa, vagy betemesse és emberekhez méltó módon megjelöljék. Tudtommal mélyen emberi magatartás, hogy a halottakat eltemetjük és a sírokat megjelöljük. Mindegy, hogy a sírok pogány vagy keresztény időkből valók, kötelességünk lett volna kijelölni a tömegsír kerületét, bekeríteni és megjelölni, még ha nyírfa keresztelékkel vagy leszúrt pálcákkal is. E sorok írója nem történész és nem szakembere ennek a tárgynak, csak a Bolyai családnak és Bolyai Jánosnak szenvedélyes kutatója, de kötelességemnek érzem szót emelni, a 24. órában, nem labdázhatunk és dobogálózhatunk emberi csontokkal!

Szorosan ide tartozik a második tárgyi emlék is, amely épp oly elhanyagolt állapotban van, mint a fent említett tömegsír. Egy zöldségeskert sarkában, gazzal és burjánnal benöve, kidőlt állapotban (30 fokos szögben) található Perneszy Erzsébet csodálatosan szép, faragott sírköve 1639-ből! Nem hiszem, hogy olyan gazdagok volnánk múltunk tárgyi emlékeiben, hogy egy ilyen művészi kivitelezésű sírkövet veszni hagyhatnánk. Amennyire én tudom, Erdély, de akár Magyarország legrégebbi temetőiben sincs sok sírkő az 1600 évek derekáról. (A Házsongárdi temető legrégebbi sírköve 1574, 1585-ből való). Perneszy Erzsébet már igazi vitapartner volt vitézlő Bolyai Jánosnak. Ugyanis amíg vitézlő, V. Bolyai János tíz évig török rab volt, addig Perneszy Erzsébet, mint a Bolyai vár birtokosa és a kastély úrnője, sok birtokát elfoglalta a Bolyai famíliának.

Perneszy Erzsébet osztopáni Perneszy István udvarhelyszéki főkapitány és Bethlen Anna leánya volt. Korán elvesztette szüleit és így került Báthori Kristóf gyámsága alá. 1562-ben született és 1578-ban férjhez ment kocsárdi Gálfi János fejedelmi tanácsoshoz, akinek első felesége Bolyai Margit volt.

Báthori Kristóf fejedelem, talán nevelt leányára való tekintettel és azért, mert Gálfi volt Zsigmond fiának nevelője, nekik adományozta a bolyai várkastélyt és a hozzátartozó részjóságokat. Zsigmond fejedelem 1593-ban Gálfit kivégeztette, birtokait, közöttük Bolyát is, elkobozta, s ez utóbbit Mihály havasalföldi vajdának adományozta. 1601. augusztus 19-én a vajdát meggyilkolták, a bolyai kastély visszakerült tulajdonosához, Perneszy Erzsébethez. Perneszy Erzsébet közben másodszer is férjhez ment, Keserű Jánoshoz, aki 1603-ban pestisben meghalt. Negyvenegyévesen, harmadszor is férjhez ment cseszeliczki Szilvássi Boldizsárhoz.

Szilvássi Boldizsár a fejedelmválasztáson Bethlen Gábor ellenjelöltje volt!

Perneszy Erzsébetnek Gálfitól voltak ugyan gyermekei, de ezek utódok nélkül haltak meg, Keserű Jánostól és Szilvássi Boldizsártól pedig nem születettek gyermekei.

Olvassuk akkor Bolyai Gergely kéziratából Perneszy Erzsébet és a várkastély történetét:

„1576 és 1581 közt Báthori Kristóf Székely Kocsárdi Gálfi Jánosnak adományozta a kastélyt tartozékaival együtt. Megvolt erről a donatio⁵ és a Kolozsmonostori can⁶. Litban. Protocollo Subro fol. 34.35 alatt, – de most nem találhatik, a mi nem is csoda; mert még az erdélyi levéltárak mikor ott kutattam, nem voltak tökéletesen rendezve.

Gálfi János is a Huszti várban írt önéletrajzában, hol a Báthori Kristóf adományairól szól megemlíti Bolyát ekkép „Ismét Ő Nagyságának kegyelmessége lón rajtam: ada én nékem Bolia Kastélyát minden hozza tartozó jószággal,- mely Boliához én is sok ezer forint ára jószágot vöttem.- Erdély orsz. Tört. Tára. Kiad. Gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I. köt 1540-1600 III. rész 80 lap 2-4 sor.

Gálfi kevés ideig bírhatta, mivel Báthori Zsigmond – mint hajdan Nero Senecat – 1593-ban a Huszti várban kivégeztette. Neje Gálfinak Perneszy Erzsébet, Báthori Kristófné, Bocskai Erzsébet rokona és nevelt leánya volt, – állítólag férjének a kegyelmet megnyerte volt, de a Huszti várkapitány 24 órával megelőzte. -

Hátra maradt birtokaira nézve azonban a Bástia – Mihályvajda szomorú emlékü időszakában zavart körülmények mutatkoztak, – melyek valószínűleg a Bocskai trónra léptével jöhettek újból rendbe. – 1598-ban Mihály vajda birtokába került a kastély tartozékaival és a gyulafehérvári országgyűlés marthius 23-ról „propter merita ejus in patriam⁷”-ban adómentessé teszi. – Ez csak ephemer⁸ birtoklás, illetőleg bitorlás volt,

² Gergely által említett Toldi család, azonos az Arany János által megénekelt nagyszalontai Toldikkal.

³ egyezés

⁴ rongált

⁵ adománylevél

⁶ cancellária

⁷ az ő érdemeiért

⁸ rövid

mely Pernyeszy Erzsébetnek a zavaros időkben háttérbe szorításával a Bástia firmája alatt történhetett elfoglaláson alapult; mert a vihar lecsillapultával az interregnum⁹ után megint birtokaiban találjuk Pernyeszy Erzsébetet, – ki másodszor férjhez ment Keserű János tanácsos és főispánhoz, – és harmadszor Szilvássi Cseszeliczki Boldizsárhoz hasonlólag, tanácsos és főispánhoz.

1627-ben Szilvási és neje Pernyeszy Erzsébeth egy compositiora léptek N. Szalontai Toldi Györggyel, mely szerint magtalanságuk esetére reá maradjon a kastély tartozékaival együtt, – Tholdi György is tartozzék a Szilvásiék által nagyon ruinált állapotban vissza szerzett kastély kiépítéséért Szilvásinak és nejének 1000 frtot fizetni. Ezen feltételeket Toldi György elfogadja, és kötelezi magát Szilvásit és nejét, életében a kastély és tartozékaiban nem háborgatni u.: m:

A compositio a Kolozsmon. Conv. Cottban van, -és egy Cestionalis Gyula Cott Alb. T.I. Idem ibidem 6. Anno 1627.

2, *Consensus Georgii Tholdi de Szalonta super compositionem suam cum Balthasare Szilvasi super bonis et iuribus Bolyaianis Gyulfv. Liber regius 14 folio 106. Anno 1629,*

3, *Relatoria super statutione castri Bolya pro generoso Georgio Tholdi 1629 Gyulafv. Ambrosii Barkai fol. 146.*

Pernyeszy Erzsébeth a Szilvási halálával harmadszor is özvegyen maradván – 77 éves korában 1639-ben halt el, mire a kastély tartozékaival – mely a Gálfival ezer forintra menő szerzeményeivel tekintélyes jószág volt – a compositio alapján Toldi Györgyre átszállott, melyet a később Gróffá lett Toldi család fi és számos leány örökösei sokfelé osztottak. A kastély osztály szerinti részével mindig egy fi örökös kezén maradt egészen az 185?¹⁰-ben deficiált¹¹ Gr. Toldi Lajosig. – A Gr. Toldi Lajos hagyatékát a nő örökösök a Toldi Krisztina férje Maurer Andrásné fiának Maurer Bélának eladták, ki a jelenlegi birtokosa.

A fentebb közölt adatok a kastélynak a XVI. századtól jelenkorig egybefüggő történetére kellő fölvilágosítást nyújtanak, de első keletkezése idejére még eddig semmi biztos adat nincs. – A jelenlegi Bolya, mely csak a XV. Század második felén kezdődőleg – a XVI. század közepéig jön alsó Bolya nevezett alatt elő, mint fentebb láttuk, és az előtt ily elnevezés alatt teljességgel nem, – azt mutatja, hogy az előtt nem is létezett, és csak az eredeti Bolya volt mind addig míg a felső és alsó megkülönböztetés a XV. Században feltűnik. Ezen körülmény útmutatásul szolgálhatna a várkastély eredete idejének a létező valószínűséggel megállapítására, – ha föl nem tesszük azon eshetőséget, hogy alsó Bolya keletkezése előtt, már létre hozathatott egy oly, az egész völgyet domináló ponton – bár mi kezdetleges erőd.

Ha volt valami, azt legnagyobb valószínűséggel a Bolyai család legrégebb ősei kezdték meg, ha szintén egy előre csak favár építése által, mi idő folytán rendre rendre kőfalakkal kerített, bástyákkal és templommal ellátott erődé, s valószínűleg a Dózsa háború után vár kastéllyá nőtte ki magát. – Az építészeti stíl ugyan az, a mi a Madách Imre pár évvel a Vasárnapi Újságban bemutatott régi kastélyát jelzi, – csak annyi különbséggel, hogy annak a főbejárata ellenkező oldalán van. – Hallható oly merész állítás is, hogy temploriusok építették volna. Miután hasonló példányt mutattam föl, a szíves olvasóra bízom, hogy a stílből kiindulva hozzon szakértői véleményt.

Saját észleléseim, arra vezettek, hogy először a körfalak, s szegletbástyák épültek. A délnyugati falon belül néhány öl távra egy lakrész, mint az udvaron észlehető fundamentum mutat, – avval szembe az észak-keleti oldalon a templom épült. A kastélynak pedig a völgyet nyugatra domináló frontja fordított fedelű négy-szögű bástyáival, észak-keleti, s délnyugati szárnyépületeivel csak később, egy nagyobb ostrom általi rombolás után épülhetett, mit az is mutat, hogy az észak-keleti szárny vége a templom végével összeér, de nem egy fal, mint a vakoláson egész földig terjedő repedés is mutat. – Azon kívül a templom híját a szárny híjától tűzfal válassza el, mely a szárny híja felül meg volt meszelve, és kerek lyukak is vannak rajta, – ezek a jelek is mind arra mutatnak, hogy szabadon épült, és állott tűzfal volt. –

A keleti szeglet egészen kőből épült négy-szögű bástyája fedél nélkül, de ép falakkal, s karcsú kéményével, mint a viharos századok nagy órája árnyait mutató Gnómon¹² állott a 860-as évekig, és akkori birtokosa által félig leszedetett. A dél-keleti bástya rég elenyészett, s helyét újabb korú fal helyettesíti. – A falak részint eredeti, részint újabb koriak, s meglehetősen épen vannak, délnyugati részével közepére jelen század első felében egy az eredeti stíltől egészen eltérő izléstelen új, máig is lakatlan épület emeltetett alatta lévő szép pincével. Az észak-keleti fal mellett belől bolthajtásos cellák nyoma látszik, – vár őrségi lakosztályok lehettek. -

⁹ hatalmi vákum

¹⁰ kiolvashatatlan

¹¹ elhunyt

¹² oszlop

A főépület – mely a századok viharaitól megfeketült arccal komoran tekint le a völgyön ezüst szalagként kígyózó Kálba pataka felett Nagyselykig – még vastag falaival épen áll. Ódonszerű kis ablakai úgy néznek ki, mintha azokon belől az ősi nagyság titokzatos szelleme most is ott lebegne.

A kastély dombját látszik, hogy több rendbeli körfalak védték, melyek közül közvetlen a főbejárat előtti-ek csak a 1850 és évek elején bontottak le. A kapu alatt jobbra van egy rostélyos ajtó, melyet ha kinyitunk egy cellát, s egy mélységet látunk, e volt a kaszatömlőc. Az épület földszinti része háztartási célokra szükséges beosztással. Az északi bástya alatt egy a határra menekülésre szolgáló alagút, melynek a szádája most is épen van. Az emeletben egy nagy lovas terem van melynek egyik vége az északi bástyába, a másik vége egy a kapu feletti kis szobába nyílik, hol házi oltárnyomai látszanak. Az észak-keleti szárny hátsó oldalán két egymás melletti bevakolt ajtó volt, és kívülről a fal megmészelve a templom sekrestyéjéig, miből a látszik, hogy ott volt a Báthoriak, s Pernyeszi Erzsébet idejében udvari pap lakosztálya, és azokon az ajtókon volt a templomban lejáró fedett lépcső és folyosó a pap számára. -

A templomban mint régibb eredetű épület, bár nagyon száraz talajon fekszik, erősen meg van repedezve. Szépen épült, s berendezett templom volt. A Toldiak ideje óta a ref. Egyházközség használatára volt engedve. – Falai egy részén Mihály vajda ephemer¹³ uralmából tarka – barka festmények láthatók bár a mész lekopott. Az orgona karzatánál Szilvási idejéből latin feliratok vannak. – A cathedrától a templom hajója felé terjedőleg van alatta egy kis sírbolt, melyet Pernyeszi Erzsébeth építtetett maga és családja számára. Ezt a templom egyik szögletében feküdt igen szép sírkő jelzi a következő fölirattal és a Perneszi címerrel:

Hic¹⁴ jacet G. ac M.D. Elisabetha Pernyeszi G.D. Stephani Pernyeszi viri Honoris Clari, filia cognata Ill. Principessae Elisabethae Bocskai Ill. Principis Tran. Christophori Bathori conjugis ab eadem educata.

Et honorifice elocata Trium Illustrium etc supremorum in hoc Regno Comitum et Consiliariorum virorum conjux Primum Johannis Galfi: post Johannis Kess(erú)i... dein Balthasaris Cseszelicki de Szilvás: huic super tres annos XI. in viduitate honorabili vixit. Aetatis tandem suae anno 77 animam Creatori suo Reddidit. Corpus in hoc a se fac. Corporismo Castro et exaedificato Sacello eltemores consanguinei contumulari curarunt Die 15 aug. Hora 11 aote meridiana¹⁵.

Jegyzés!

Ez a sírkő egy templomi szék alatt lévén, hosszú időközön át a betűs felével felfele fektetve a perc és az M.D.C. a sok taposás által lekopott. ..."

A Bolyai Gergely által említett sírkő, szerintem nem azonos azzal, ami még fellelhető Bolyában. Valószínű, hogy Gergely még a vár kápolnájában látta azt a sírkövet amiről ír. Ennek egyik bizonyítéka, hogy Gergely rajzán van két angyal is, míg az általam készített fényképen nincs! Valószínű, Perneszy Erzsébet emlékére, a vár kápolnájában is állítottak egy sírkövet és a temetőben is egyet.

¹³ rövid ideig tartó

¹⁴ A latinról magyarra való fordítás Papp Levente egyetemi tanársegéd munkája

¹⁵ Itt nyugszik G és M.D. Pernyeszi Erzsébet a nagytiszteletben álló, neves G. D. Pernyeszi István leánya, a méltóságos Bocskai Erzsébet fejedelem asszony, a méltóságos Bátori Kristóf erdélyi fejedelem feleségének rokona, aki tanította és tisztos módon férjhez is adta. Ezen ország három főispán és főtanácsadó férfiának felesége volt: először Gálfy János, azután Keserű Jánosé és végül Szilvási Cseszelicki Boldizsáré, ezzel három évet élt, tizenegyet pedig tisztos özvegységben. Életének 77. évében végül lelkét visszaadta teremtőjének. Testét ebben az általa készített sírhelyre, és az általa emelt kápolnába a gyászoló rokonság eltemette. 1639 aug. 15.án délelőtt 11 órakor.

Bolyában minden talpalatnyi föld történelem. Biztos vagyok benne, hogy még nagyon sok tárgyi emléket lehetne kibányászni az „égig érő giz-gaz”-ból. Nem tudjuk például, hogy hol volt és van a Bolyai család ősi sírkertje, pedig tíz generáció nagy része Bolyában temetkezett. Nem ismerjük Bolyai Gáspár, Antal és Gergely sírhelyét sem, én biztos vagyok benne, hogy meg lehet találni.

Kötelességünk tenni valamit, hogy megmentsük ezeket a ritka, egyedi történelmi emlékeket. A Bolyai család sorsa, Erdély történelmének egyik legjellegzetesebb szelete, a Bolyai szellem pedig Erdélyben és Magyarországon, Lax Péter, egyik legnagyobb amerikai matematikus szavaival, egy kulturális hőrosz. Senki sem mehet el közömbösen a Bolyai-jelenség mellett!

Irodalom

- [1] Bolyai Gergely: A Bolyai család története (kézirat, 1886)
- [2] Püspöky Grácián genealógus, Budapesti Hírlap, 205. szám (1901. július 28.)
- [3] Rónay Elemér: A bolyai Bolyai család története (Turul, 1942)
- [4] MTA Könyvtár Kézirattár, Bolyai Gyűjtemény
- [5] Országos Levéltár, Kolozsmonostori Konvent, Gyulafehérvári Káptalan, Budapest
- [6] Marosvásárhelyi Állami Levéltár
- [7] Oláh-Gál Róbert: A Bolyai családfa (Természet Világa, 1993. január)
- [8] Oláh-Gál Róbert: „Vitézlő” Bolyai János (Népújság, 2002. augusztus 13.)